

Streszczenie

Tytuł: Środowiskowe determinanty orientacji na cel i jej związek ze zdrowiem i zachowaniami ryzykownymi uczniów gimnazjum.

Wstęp: Orientacja na cel to motywacja i zdolność do wyznaczania realnych celów, tworzenia możliwych do zrealizowania planów i podejmowania działań zmierzających do osiągnięcia wyznaczonych celów. Podejmowanie efektywnego działania skierowanego na osiągnięcie celu, oprócz udowodnionych korzyści odnoszących się do osiągnięć szkolnych, jest jednym z czynników, warunkujących prawidłowy rozwój i kształtowanie dojrzałej osobowości. Orientacja na cel wzmacnia poczucie kontroli nad własnym życiem i przekonanie nastolatka o własnej skuteczności.

Praca składa się z części teoretycznej oraz wyników badań własnych. W części teoretycznej dokonano przeglądu teorii motywacyjnych uwzględniających kluczowe elementy orientacji na cel. Poszukując miejsca orientacji na cel w pedagogice, odwołano się do konstruktywistycznych teorii uczenia się. Wskazano na rolę kształtowania umiejętności metapoznawczych, w tym orientacji na cel, sprzyjających samoregulacji uczenia się. Nawiązano również do specyficznych dla okresu adolescencji zmian rozwojowych, które mogą wpływać na umiejętność wyznaczania celów i dążenia do ich osiągnięcia. Koncepcję pracy oparto na Teorii Systemów Ekologicznych Urie Bronfenbrennera. Uwzględniono oddziaływanie bliższych (środowisko rodzinne i szkolne) i dalszych (otoczenie w miejscu zamieszkania) środowisk nauczania i wychowania oraz ich wzajemnych interakcji we wspieraniu i ukierunkowywaniu rozwoju nastolatków, w tym kształtowaniu orientacji na cel. Odnosząc się do teoretycznych koncepcji zdrowia, promocji zdrowia i profilaktyki zachowań ryzykownych zwrócono uwagę na potrzebę wzmacniania zasobów osobistych, jako jednego z elementów wspierania pozytywnego rozwoju nastolatków.

Cel oraz zakres badań własnych: Głównym celem pracy jest analiza uwarunkowań środowiskowych orientacji na cel i jej związku ze zdrowiem i zachowaniami ryzykownymi młodzieży szkolnej. Określono ogólny poziom orientacji na cel młodzieży szkolnej w Polsce oraz średni jej poziom w poszczególnych szkołach. Analizowano środowiskowe uwarunkowania orientacji na cel nastolatków, uwzględniając czynniki związane ze środowiskiem szkolnym, rodzinnym i otoczeniem w miejscu zamieszkania. Badano związek orientacji na cel z ogólnym zadowoleniem z życia oraz wybranymi aspektami zdrowia psychicznego, społecznego i fizycznego, jak również z podejmowaniem zachowań

ryzykownych. Sprawdzano również, w jaki sposób środowisko szkolne moderuje związek orientacji na cel ze zdrowiem i zachowaniami ryzykownymi nastolatków. Analizy prowadzono z uwzględnieniem płci i poziomu klasy badanych gimnazjalistów.

Metoda: Analizie poddano dane zebrane w ramach projektu badawczego Narodowego Centrum Nauki realizowanego w latach 2014-2017 w Instytucie Matki i Dziecka w Warszawie. Zastosowano dwa kwestionariusze: 1). Kwestionariusz dla ucznia, który zawierał skalę Orientacji na Cel (OC) oraz pytania pozwalające na ocenę psychospołecznego środowiska szkoły z perspektywy ucznia, pytania dotyczące opinii o środowisku rodzinnym oraz cechach lokalnego otoczenia (sąsiedztwa). 2). Kwestionariusz szkolny zawierający pakiet pytań pozwalających na ocenę psychospołecznego środowiska szkoły (*School-Level Questionnaire*) z perspektywy dyrektorów szkół. Dane analizowano za pomocą prostych i złożonych metod analizy statystycznej: test χ^2 ; test t Studenta; jednoczynnikowa analiza wariancji ANOVA; hierarchiczna regresja liniowa metodą wprowadzania; regresja logistyczna; ogólny model liniowy (*General Linear Model*) z oceną efektu interakcji 2-go i 3-go stopnia.

Głównym narzędziem wykorzystanym w pracy jest skala orientacji na cel pochodząca z badań pozytywnych wskaźników rozwoju dzieci i młodzieży (*Flourishing Children Project*). Narzędzie zawiera pięć pytań i przyjmuje zakres 0-20 punktów. Na etapie wstępnym analiz sprawdzono własności psychometryczne tej skali, wskazując na jej dobrą rzetelność (α -Cronbacha=0,888) i strukturę jednoczynnikową.

Badane osoby: Badanie przeprowadzono w okresie od kwietnia do maja 2015 roku. Uwzględniono dane dotyczące 2850 uczniów z 51 gimnazjów zlokalizowanych w czternastu województwach w Polsce (oprócz lubelskiego i kujawsko-pomorskiego), w tym 1308 chłopców i 1542 dziewcząt. Do kolejnych klas gimnazjalnych uczęszczało 950 (klasa I), 953 (klasa II) i 947 (klasa III) uczniów. Wiek ankietowanych wahał się on od 13 do 17 lat ($M=14,92$ lat; $SD=0,88$). Badania ankietowe prowadzone były audytoryjnie w klasach lub szkolnej pracowni komputerowej po uprzednim uzyskaniu zgody rodziców. W 24,9% szkół była to tradycyjna ankieta papierowa, a w 72,1% badanie internetowe (aplikacja Lime Survey).

Ważniejsze wyniki: Poziom orientacji na cel (OC) w badanej próbie wynosił średnio $12,8 \pm 4,74$ punktów, a średnie dla szkół wahały się w zakresie 10,4 do 15,4 punktów. Zanotowano brak istotnego związku OC z płcią oraz istotny związek z poziomem klasy, do której uczęszczała młodzież. Poziom OC jest zbliżony w skrajnych rocznikach gimnazjum,

a najniższy wśród uczniów klas II. Zarówno czynniki związane ze środowiskiem rodzinnym, jak i czynniki środowiska szkolnego oraz otoczenia w miejscu zamieszkania wpływają na orientację na cel. Przy korzystnym poziomie tych czynników średnia orientacja na cel nastolatków zwiększa się znacząco. Zwłaszcza bardzo dobra jakość relacji rodzinnych ($15,0 \pm 4,8$), a także subiektywne przekonanie o dobrych kompetencjach związanych z nauką ($15,8 \pm 4,1$) oraz satysfakcjonujące relacje międzyludzkie w okolicy zamieszkania ($14,5 \pm 4,6$) przyczyniają się do poprawy orientacji na cel. W analizie wieloczynnikowej oszacowano model regresji linowej, w którym 10 zmiennych niezależnych wyjaśnia 26,7% zmienności orientacji na cel. Najważniejsze predyktory pozytywnie korelujące z orientacją na cel to: relacje rodzinne, kompetencje i osiągnięcia szkolne oraz kapitał społeczny otoczenia. Wyższy poziom orientacji na cel, w stosunku do niskiego poziomu wpływa na istotne zwiększenie szansy: odczuwania wysokiego zadowolenia z życia (ośmiokrotny wzrost szansy), wysokiego poczucia własnej wartości (sześciokrotny wzrost szansy) i sprzyja podejmowaniu zachowań prospołecznych (czterokrotny wzrost szansy). Przy porównaniu skrajnych kategorii orientacji na cel około dwukrotnie zmniejsza się też ryzyko odczuwania nasilonych dolegliwości zdrowia fizycznego i aktualnego używania tytoniu i alkoholu. Po uwzględnieniu innych czynników, orientacja na cel pozostaje jednym z ważniejszych predyktorów trzech pozytywnych wskaźników zdrowotnych. Efekt ochronny wysokiej orientacji na cel na ryzyko aktualnego używania substancji psychoaktywnych przez młodzież, jak również na występowanie nasilonych dolegliwości zdrowia fizycznego zanika po dodaniu do modelu czynników środowiskowych. Ponadto, podano szereg przykładów wskazujących na środowisko szkolne jako czynnik moderujący związek między orientacją na cel a zdrowiem nastolatków. W niektórych przykładach dodatkowym moderatorem jest płeć. Efekt oddziaływania czynników ryzyka i ochronnych może się kumulować. Najkorzystniejsze wskaźniki zdrowotne i redukcję zachowań ryzykownych obserwuje się wśród uczniów, którzy mają wysoką orientację na cel a ponadto pozytywnie oceniają klimat edukacyjno-wychowawczy oraz emocjonalny szkoły, jak również mają dobre osiągnięcia w nauce. Często poprawa orientacji na cel jest czynnikiem niwelującym mankamenty środowiska szkolnego.

Wnioski w skrócie: Analiza wyników badań pozwala na wnioskowanie, że rodzina, szkoła i otoczenie, w którym żyje młodzież przyczynia się do wzmocnienia predyspozycji do podejmowania działań zorientowanych na cel. Prowadząc działania z obszaru promocji zdrowia i profilaktyki zachowań ryzykownych, należy zwrócić uwagę zarówno na najbliższe, jak i dalsze cechy środowiska życia nastolatków, które wzajemnie się dopełniając wpływają

bezpośrednio lub pośrednio na rozwój i zachowania prezentowane przez młodzież. Na podstawie uzyskanych wyników należy także podkreślić potrzebę tworzenia sprzyjającego rozwojowi, pozytywnego klimatu szkoły, który z jednej strony będzie motywował do podejmowania działań celowych, a z drugiej strony przyczyniał się do zaspokajania potrzeb emocjonalnych nastolatków. Ważnym postulatem dla praktyki pedagogicznej wynikającym z przeprowadzonych analiz jest konieczność włączania elementów orientacji na cel do działań edukacyjnych, zarówno w celu doskonalenia kompetencji uczenia się, jak i w edukacji zdrowotnej młodzieży. W procesie kształcenia i wychowania obejmującym pedagogizację rodziców warto zwracać uwagę na potrzebę dbania o jakość relacji rodzinnych, a także wskazywać metody i techniki pracy z dzieckiem, wpływające na poprawę orientacji na cel.